

ПЕРЕДМОВА

Книга підсумовує сторічні зусилля кількох поколінь учених різних країн заходу Східної Європи з вивчення культурно-історичних явищ, що відбулися в регіоні у мезолітичну добу. Автор свідомо не торкається соціально-економічних аспектів, а концентрується на культурно-історичній проблематиці мезоліту регіону.

Захід Східної Європи здавна вирізняється на тлі прилеглих територій як природною, так і культурно-історичною специфікою. Маються на увазі Поліська низовина, басейн Німану та прилеглі до них низинні регіони. У наш час це територія Північної України, Білорусі та Литви. У природно-ландшафтному відношенні це східна частина Великих Європейських або Середньоевропейських низин, що простяглися у широтному напрямку від басейну Темзи до Десни. Вони займають зандрову смугу Риського (Дніпровського) та Вюрмського (Валдайського) зледеніння і у всі історичні періоди вирізнялися схожими природно-кліматичними та ландшафтними умовами.

Подібність природного середовища сприяла поширенню на Середньоевропейських низинах з доісторичних часів споріднених культурно-історичних явищ. Їх наявність в басейнах Німану, Прип'яті та Верхнього Дніпра стала підставою для виокремлення на заході Східної Європи балтійської культурно-історичної провінції, що функціонувала з фінального палеоліту по середньовіччя включно. Ця книга присвячена культурно-історичним явищам мезолітичної доби балтійської провінції мезоліту Східної Європи.

Реконструкція культурно-історичних процесів минулого безпосередньо залежить від стану джерельної бази. Попри відому приказку – «фактів завжди вистачає, не вистачає розуму», автор цих рядків переконаний, що стан проблематики безпосередньо залежить від стану її джерел. А їх інтерпретація, на жаль, справа вторинна, суб'єктивна, мінлива і скороминуча. Джерела – це золотий фонд будь-якої археологічної проблематики. Тому джерелам у цій праці приділено особливу увагу.

Сучасний стан джерельної бази мезоліту заходу Східної Європи залишає бажати кращого. Адже через розташування стоянок у несприятливих умовах зандрової смуги на піщаних узвищеннях річкових долин культурний шар переважної більшості пам'яток позбавлений будь-яких фауністичних решток і колекції

представлені майже виключно крем'яними виробами. До того ж значна частина стоянок зруйнована природними і антропогенними факторами, а багато крем'яних комплексів походить зі зборів на поверхні.

На жаль, процес руйнування мезолітичних пам'яток у басейнах Прип'яті, Німану та Верхнього Дніпра сягнув таких масштабів, що відмова від вивчення колекцій підйомного матеріалу рівноцінна відмові від вивчення мезоліту регіону взагалі. Адже культурні шари так званих «піщаних стоянок» зандрової смуги суттєво зруйновані природними факторами навіть якщо не порушені поверхневою ерозією. Залягання шарів у сипких піщаних відкладах не тільки руйнує органіку, але й порушує стратиграфію, спричинюючи переміщення артефактів по вертикалі та їх змішування. Отже, розкопки «піщаної» стоянки зовсім не гарантують «чистоту» добутих на ній матеріалів.

Підйомний матеріал з пам'яток зандрової смуги є своєрідним, але наймасовішим, а при виконанні певних умов – і повноцінним джерелом інформації з мезоліту. Доказом цього є виділені на основі зібраних на поверхні колекцій артефактів археологічної культури, які витримали перевірку часом: свідерська, гребениківська, кудлаївська, красносільська, донецька та ін. Усе це дає підстави використовувати в якості допоміжного матеріалу для культурно-історичних реконструкцій мезоліту зандрової смуги не лише матеріали розкопок, але й археологічні комплекси, що були зібрані на поверхні з дотриманням відповідних методик.

Відзначимо нерівномірність розміщення мезолітичних пам'яток на карті регіону, що пояснюється як об'єктивними (наявність чи відсутність крем'яної сировини), так і суб'єктивними (нерівномірна дослідженість) факторами.

Ще один недолік джерельної бази регіону пов'язаний з її розпорошеністю в наукових установах різних держав. Зокрема в даній праці залучені матеріали з півночі України, з Білорусі, Литви, Латвії, Естонії, Росії, Польщі, що стало можливим завдяки люб'язності іноземних колег. Мезоліт заходу Східної Європи вивчався протягом останнього століття дослідниками різних країн, у різний час, на різному науковому рівні, а матеріали опубліковані різними мовами. Тому важливим завданням роботи є

впорядкування джерельної бази мезоліту регіону з метою реконструкції культурно-історичних процесів, що відбулися в ранньому голоцені на зазначених територіях.

Автор ставив перед собою завдання зібрати дані про головні пам'ятки мезоліту заходу Східної Європи, археологічні матеріали яких становлять підвалину сучасного розуміння мезолітичної епохи регіону. Крім численних колекцій мезолітичних пам'яток Північної України, добутих автором протягом 40 років дослідження мезоліту Українського Полісся, в роботі повторно публікуються мезолітичні комплекси з сусідніх територій Білорусі та Литви. Завдяки люб'язності білоруських, литовських, латвійських, естонських, російських та польських колег, із багатьма з цих колекцій авторові вдалося познайомитися особисто і замалювати оригінали. Частина колекцій видана давно і публікації вже не відповідають сучасним вимогам. Низька якість деяких малюнків, невдале компонування таблиць, невиправдане їх зменшення, недоступність старих видань тощо стали причинами для їх перевидання. Для побудови єдиної синтетичної картини мезоліту заходу Східної Європи необхідне приведення до спільного знаменника усієї джерельної бази регіону одним дослідником, до чого й прагнув автор цих рядків.

Зауважимо, що матеріали інших дослідників саме перевидаються – з посиланнями на відповідні первинні публікації, а не публікуються вперше. Завданням роботи не є видання усіх

відомих мезолітичних колекцій регіону, а лише найбільш інформативних комплексів з метою наукового обґрунтування культурно-історичних узагальнень.

Комплекси мікролітів більшості пам'яток, що фігурують у даному виданні, представлені на ілюстраціях максимально, часто практично повністю, за винятком атипових форм і невизначених уламків. Разом з тим, численність нуклеусів, скребачок, різців, пластин та відщепів з ретушшю деяких особливо великих колекцій не дозволяє опублікувати малюнки всіх цих виробів.

У даній праці з проблематики мезоліту автору не вдалося повністю абстрагуватися від проблем попередньої епохи фінального палеоліту чи епіпалеоліту. Пояснюється це не тільки тісними генетичними зв'язками між культурними спільнотами цих епох, але й тим, що більшість дослідників до 80-х рр. ХХ ст. відносили до мезоліту епіпалеолітичні явища.

Висловлюю глибоку подяку дослідникам, ідеї яких знайшли подальший розвиток у цій книзі і які люб'язно дозволили познайомитися з їхніми матеріалами, без яких ця книга не відбулася б – Р.К.Римантене, Д.Я.Телегіну, Л.В.Кольцову, С.К.Козловському, Р.Шильду, С.Сулгостовській, Л.Доманській, І.Загорській, Ф.Загорскієу, К.Янітсу, Д.Ю.Нужному, Г.В.Охріменку, В.К.Пясецькому, В.Ф.Копитіну, В.Ф.Ксензову, Є.Г.Калечиць, В.Є.Кудряшову, М.Г.Жиліну, О.М.Сорокіну. Велику роботу по редагуванню тексту провів Ю.В.Кухарчук.